

Nositelé paměti nebo zdroje falešných představ? Naučné stezky v ČR v etnologické perspektivě¹

Karolína Pauknerová – Jiří Woitsch

Memory carriers or sources of false ideas? Educational trails in the Czech Republic in ethnological perspective

Educational trails are marked tourist trails placed in naturally or culturally remarkable places where selected significant phenomena and objects are specifically explained. On the most general level, we can understand educational trails as an expression of a modernist relationship to the natural and cultural heritage. The oldest educational trails were built in Germany and the USA in the 1920s and 1930s, the oldest Czech educational trails date from the late 1960s. After 1990, resp. 2000 we can observe, due to the strong wave of new regionalism and environmentalism in the Czech Republic and the mass support of building educational trails from various subsidiary programs, an unusual boom in building educational trails. Their number on our territory can be estimated at almost 1000. Academic attention that has been devoted to the educational trails so far can be described as quite inadequate.

The study is therefore, on one hand, introduction into the study of educational trails and, on the other hand, demonstration of one of the possible interpretative approaches to this phenomenon through a case study focused on the content of two trails in central and western Bohemia. The initial method of the study is content analysis (or comparison of content analyzes) of relevant educational trails. The aim is both to verify the „truth“ of the facts presented on the trails, and to find out what role they play or can play in identifying and perceiving cultural (especially historical) and natural phenomena by tourists and other „users“ of these trails. In the study, we try to verify the hypothesis of a different concept of the presentation of historical events and historical cultural landscape in the areas affected by the transfer of the German-speaking population after Second World War and traditionally Czech inland areas where the transfer did not take place. On the theoretical level, the contribution is based mainly on the critical epistemological positions of the anthropology of landscape and historical ethnology, historical and ethnological study of memory and partly of the recent ethnological works devoted to the relationship of tourism and historical memory in Central Eastern Europe.

Key words:

educational trails, landscape, memory, content analysis, walking, tourism, ethnology

ÚVOD

Předkládaná studie je dílčím výsledkem širšího a dlouhodobého zájmu autorského týmu o naučné stezky (dále též NS), který byl původně motivován snahou o zjištění jejich vlivu na představy o prostoru a krajině u obyvatel jedné konkrétní lokality v západočeském pohraničí (Fatková et al. 2014). Ukazuje se však, že problematiku naučných stezek lze v kritické perspektivě humanitních resp. sociálních věd nahlížet ce-

1 Studie byla vypracována v rámci úvazku na CTS UK a AV ČR (dr. Karolína Pauknerová) a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076 (dr. Jiří Woitsch).

lou řadou způsobů a to zejména proto, že jejich trasování, vizuální i textový obsah, proces jejich tvorby a v neposlední řadě i využívání a vnímání naučných stezek turisty i obyvateli lokalit, kudy procházejí, v sobě zahrnuje a odráží množství zjevných i skrytých sociálních a kulturních jevů, procesů a významů. Vědeckou pozornost, která byla u nás i ve světě naučným stezkám prozatím věnována, však zároveň můžeme označit za zcela nedostačující.

Předkládaný příspěvek proto konceptualizujeme jednak jako „vedení do problematiky“ studia naučných stezek v českém prostředí, jednak jako demonstraci jednoho z možných interpretačních přístupů k naučným stezkám prostřednictvím případové studie zaměřené na dvě (resp. tři, viz dále v textu) vybrané stezky ve středních a západních Čechách. Výchozí metodou studie je obsahová analýza (resp. komparace obsahových analýz) příslušných stezek. Cílem je jednak ověření typu a „pravdivosti“ faktů, které jsou na naučných stezkách prezentovány, zhodnocení způsobů jejich sdělování veřejnosti a jednak zjištění, jakou roli sehrávají nebo mohou sehrávat příslušné naučné stezky při poznávání a vnímání kulturních (zejména historických) a přírodních jevů turisty a dalšími „uživateli“ stezek. V případové studii se pokusíme mj. ověřit hypotézu o odlišném pojetí prezentace nejen historických událostí a historické kulturní krajiny v oblastech postižených odsunem německojazyčného obyvatelstva po 2. světové válce a tradičně „českých“ oblastech vnitrozemských, kde k transferu nedošlo. Předpokládáme, že v případě naučné stezky vedoucí pohraničím bude konfliktní minulost regionu buď a) zdůrazněna a vysvětlena nebo b) záměrně upozaděna, v případě stezky vnitrozemské předpokládáme výrazně menší, pokud vůbec nějaký důraz na „ožehavé“ otázky minulosti. Zkoumat budeme zároveň obsah stezek z hledisek jejich expertního či naopak zábavného pojetí, provázanosti s další turistickou a jinou infrastrukturou a pokusíme se zohlednit i vliv autorského zázemí a klíčových aktérů podílejících se na vzniku příslušných stezek na jejich konkrétní podobu.

V teoretické rovině, jakkoliv se jedná převážně o empiricky orientovanou stať, vychází příspěvek především z kritických epistemologických pozic antropologie krajiny a historické etnologie, historického a etnologického studia paměti a v menší míře z recentních etnologických prací věnovaných vztahu turismu a historické paměti ve středovýchodní Evropě. Podle našeho názoru totiž naučné stezky představují specifické médium, jehož prostřednictvím dochází k vyjednávání, ovlivňování a formování mj. vědomostí obyvatel daných regionů i návštěvníků — turistů o konkrétní krajině, jejich fyzických, přírodních a historických charakteristikách a paměti. Naučné stezky jsou tedy cíleně vystavěnou sítí významů, kterou její tvůrci přikládají k dalším vrstvám významů v krajině. Na studium naučných stezek je tudíž vhodné a možné takto teoreticky rámované přístupy uplatnit.

NAUČNÉ STEZKY: OBECNÉ VYMEZENÍ A STRUČNÁ HISTORIE

Naučné stezky jsou zpravidla v terénu vyznačované trasy vedené přírodně, kulturně či jinak významnými a zajímavými oblastmi a lokalitami. Na trase stezky jsou vybrány některé význačné objekty a jevy, které jsou na tzv. zastaveních vysvětleny a komentovány textovými a grafickými prostředky. Zastavení (panely) naučných stezek však

mohou být umístěna i bez přímého vztahu ke konkrétnímu místu stezky a obsahovat informace obecnějšího (historického, přírodovědného) charakteru. Naučné stezky mohou dále doplňovat i zařízení edukačního (kvízy, skládačky) nebo sportovně-zábavního charakteru (hřiště, odpočinkové zóny), stále častěji se setkáváme i s doplňováním stezek o nejrůznější technická zařízení a jejich propojování s elektronickými médii a virtuální realitou např. pomocí QR kódů. Redukovanou formou naučných stezek jsou bodové informační panely/tabule, které nevytvářejí předem promyšlenou trasu, ale jsou různými, zpravidla institucionálními aktéry umísťovány v krajině na přírodně nebo kulturně zvláště zajímavých místech. Za bodové informační panely lze považovat i informační tabule umístěné na historicky cenných objektech (budovách) v městské zástavbě. V rámci určitého regionu, aniž by byly propojeny turistickou trasou, mohou být bodové informační panely pojednány jednotným způsobem.

S informačními panely se setkáváme zejména v Evropě již ve 2. polovině 19. století, počátky budování promyšleně trasovaných naučných stezek lze klást do USA ve 20. letech 20. století, v Německu se první stezky objevily ve 30. letech 20. století. V obou případech je můžeme s určitou opatrností interpretovat jako jeden z projevů modernistického vztahu ke krajině a přírodnímu prostředí, který úzce souvisí s dobovým rozvojem turistických a ochrannářských (okrašlovacích) spolků apod. Již v této době však mohou nést i určité stopy dobových ideologií a snah o symbolickou kolonizaci krajiny, což se v českých zemích např. projevovalo v ostře antagonistickém soupeření českých a německých turistických spolků, jejichž aktivity byly nezřídka prostoupeny i — nahlíženo dnešní optikou — nacionalistickou agendou (Altman 2006; Pelc 2009; Ulmanová 2011).

Patrně nejstarší naučná stezka na území dnešní České republiky vznikla v blízkosti městečka Krásná Lípa v roce 1941 a byla vytvořena amatérským geologem Rudolfem Köglerem. Po odsunu německy mluvícího obyvatelstva po r. 1945 stezka zanikla a byla obnovena až v letech 2003–2006. Novější a již nepřerušovaná tradice budování stezek spadá do 60. let 20. století a je zcela jednoznačně spjata s odlišným typem agendy, jen zdánlivě neutrálnějším, co se týče prosazování určitých skupinových či individuálních zájmů prostřednictvím tohoto svérázného „média“ tzn. ochrany přírody. Nám známé naučné stezky vzniklé v éře totalitárního Československa jsou totiž bez výjimky stezky přírodovědné či „ochrannářské“, jakkoliv v omezené míře obsahovaly i údaje historického či jiného typu. Budovány a pečlivě evidovány a schvalovány byly jak orgány státní ochrany přírody, některé realizace (a počítají s tím i dobové metodické příručky, srov. Čeřovský, Závěský 1989) však vznikaly značně participativním způsobem a díky de facto občanské aktivitě. Naučné stezky tím svébytným způsobem vstupují do doposud málo poznané šedé zóny každodenního života v socialistickém Československu a lze považovat za nenáhodné, že první z nich začaly vznikat v době dočasněho společenského oteplení před rokem 1968.

V roce 1965 tak byla otevřena naučná stezka v přírodní rezervaci Medník na Sá-zavě (délka 6 km), která vznikla z iniciativy státní ochrany přírody a představovala jakýsi pokusný prototyp, který měl sloužit jako model pro budování dalších naučných stezek v ČSSR (Čeřovský, Homoláč 1965). Šlo o stezku výrazně přírodovědného zaměření, která si tento svůj charakter uchovala i po obnově v roce 2009. Druhou nejstarší naučnou stezkou na našem území je tzv. Medvědí stezka z Černého Kříže do Ovesné

(délka 14 km) na Šumavě, vzniklá v roce 1967 z iniciativy malé skupinky aktivních prachatických ochránců přírody, která je tedy klasickým dobovým příkladem občanské iniciativy jakkoliv formálně zaštitěné státními orgány.² Ke stezce byl dokonce v roce jejího otevření vydán tištěný průvodce (Francl, Závěský 1967), což byl na svou dobu velmi zajímavý a ve středoevropském kontextu až průkopnický počin. Stezka měla opět převážně přírodovědný charakter (se zvláštním zaměřením na geologii), ovšem nemohla se vyhnout ani tématům historickým, navíc v dané době poněkud ožehavým (např. Schwarzenberský plavební kanál a někdejší osídlení Šumavy).

V dalších desetiletích se počet stezek na našem území rychle zvyšoval a významně se rozšířilo i jejich zaměření a pojetí od původně čistě přírodovědných stezek s poměrně jednoduchými informačními panely ke stezkám polytematickým, vybaveným na svou dobu kvalitním inventářem. Co je však všem stezkám vybudovaným na území dnešní ČR před rokem 1989 společné (pokud tak lze soudit z dostupných materiálů, případně ze stále existujících naučných stezek či jejich pozůstatků) je silný důraz na jejich edukativní rozměr a nezřídka silně expertní pojednávání problematiky. V roce 1986 bylo na našem území evidováno celkem 104 naučných stezek, z toho 89 stezek patřilo do kategorie stezek státní ochrany přírody. V této době byly naučné stezky (tj. jejich obsah, vybavení a využívání) zřizovány podle metodických zásad, které vzešly z dohody mezi Ministerstvem kultury a Českým svazem turistiky (souhrnně k naučným stezkám v předlistopadové době Čerovský, Závěský 1989). Je tedy evidentní, že naučné stezky a jejich zřizování — možná právě pro jejich potenciál k rozvoji občanských aktivit — byly do určité míry podřízeny státní kontrole.

K výrazným a skutečně dramatickým proměnám, co se týče počtu, obsahu a celkových mechanismů budování naučných stezek došlo po roce 1989, přičemž zcela nepřehledná situace v tomto směru existuje i v současnosti. Zřizování naučných stezek totiž nepodléhá žádné evidenci a není regulováno žádnými metodickými dokumenty kromě obecně platných zákonných rámců. Lze mít nicméně za prokázané, že tvůrci naučných stezek si mnohdy ani neuvědomují, že budování stezek ve volné krajině se vždy přímo dotýká hned několik zákonů a více či méně pak až několika desítek dalších zákonů a podzákonných norem (Pauknerová, Woitsch 2014: 32–34). Reálná situace ovšem spíše připomíná nepřehlednou džungli, což mj. znesnadňuje i jakýkoliv výzkum, který se naučných stezek dotýká. Stezky totiž byly a jsou budovány doslova masově a bohužel zcela nekoordinovaně, nepromyšleně a podle našeho názoru často za výrazného plýtvání veřejnými i soukromými prostředky. Naučné stezky lze — podobně jako mediálně často zmiňované rozhledny budované na místech bez rozhledu — považovat za typický důsledek dotačního a projektového financování nejrůznějších rozvojových aktivit, jejichž výstupem jsou pak nezřídka velmi nákladné, avšak zejména obsahově problematické naučné stezky, ve kterých je možno „utopit“ příslušné subsidie a zároveň prokázat, že za ně bylo něco hmatatelného a s údadným celospolečenským dopadem pořízeno.

Vedle velkého množství kvalitních naučných stezek tím pádem v posledních desetiletích vznikají na území ČR i naučné stezky a bodové informační panely zcela

2 Což bylo obzvláště nutné, neboť stezka vznikla v bezprostřední blízkosti tzv. železné opony.

amatérské, neadekvátně technicky pojaté a obsahující i na první pohled zavádějící a mylné informace, jejichž záměrná či nezáměrná manipulativnost může být zajímavým předmětem badatelské pozornosti. Naučné stezky jsou v současnosti budovány jak orgány ochrany přírody (zejm. národní parky, chráněné krajinné oblasti), tak — a především — nejrůznějšími veřejnými, samosprávnými a soukromými subjekty (obce, spolky, firmy — výrazně např. Lesy České republiky s. p., volná sdružení dobrovolníků, Místní akční skupiny, školy, paměťové instituce atd.). Zájmy a intence všech těchto aktérů se nezdíká protínají a doplňují, mohou však být i výrazně antagonistické, což ve svém důsledku vede k „přetížení“ krajiny České republiky naučnými stezkami a informačními panely, ve kterých se dle našeho názoru lze jen s obtížemi orientovat na úrovni expertní, a pro „obyčejného“ turistu představují dnes již spíše komplikaci ve vnímání a aktérské interpretaci navštívených lokalit.

Aktuální počet naučných stezek v ČR lze bohužel jen odhadovat, neboť řada nových stezek stále vzniká, staré jsou upravovány a rozšiřovány, avšak zároveň — kvůli většinou minimální trvalé péči o narychlo a nepromyšleně vybudované naučné stezky, které nikoho nezajímají — naučné stezky i průběžně zanikají. Plány na realizaci některých stezek navíc nebyly dotaženy do konce a naučné stezky tak mohou být vyznačeny v mapách, jsou na nich umístěny části mobiliáře a existují k nim i informační materiály, avšak jako celek neexistují, což je pro potenciální návštěvníky značně matoucí. Jako určitá pomůcka při evidenci a mapování naučných stezek mohou sloužit pouze některé nadšenecké internetové stránky³ příp. regionálně zaměřené publikace, spolehlivou evidencí vlastních naučných stezek disponují v podstatě jen orgány státní ochrany přírody a Lesy České republiky.⁴ Jak vyplývá z dostupných materiálů i našeho výzkumu, s problematikou naučných stezek si neví příliš rady ani nejsilnější „hráč“ naší turistiky a volnočasových aktivit — tedy Klub českých turistů. Ten se sice na úrovni značení i budování na řadě z nich podílel a podílí, množství jiných však vzniká bez jeho vědomí a v podstatě i v rozporu se zájmy Klubu českých turistů o budování promyšlené sítě značených turistických tras a jejich jednotného značení, ke kterému dokonce existuje příslušná norma (ČSN 01 8025 z ledna 2014, viz též Doporučené zásady pro zřizování, značení a údržbu naučných stezek a pro zřizování bodových informačních panelů 2001; Učební text pro značkaře 2013).

Dostupné odhady počtu v terénu skutečně existujících naučných stezek se v současnosti pohybují kolem 700, konkrétní knižní (viz např. Drábek 2005; Drábek 2007; Drábek 2008) a internetové soupisy jich zachycují zpravidla mezi 400–500, tyto údaje však vzhledem k výše popsaným dynamickým změnám a nedostatečnosti pramenné základny, musíme brát jen jako značně orientační. Předpokládáme, že v ČR je v roce 2017 naučných stezek až o několik stovek více než udávají publikované soupisy a odhady, a jejich počet se blíží cca 1000. Počet bodových informačních panelů nejrůz-

³ <http://www.stezky.info/> nebo <http://www.stezky.unas.cz/index2ns.htm>.

⁴ V případech chráněných krajinných oblastí jsou všechny stezky centrálně evidovány na stránkách Agentury ochrany přírody a krajiny ČR <http://www.ochranaprirody.cz/o-aopk-cr/aopk-cr-informuje/naucne-stezky/>. Seznamy stezek obsahují i některé weby národních parků. Evidence stezek zřízených Lesy České republiky je velmi precizní, viz <https://lesy-cr.cz/naucne-stezky/>.

nějšiho typu a provenience, které nejsou součástí naučných stezek, je na území ČR podstatně vyšší a nepodléhá až na výjimky jakékoliv evidenci. S jistotou u nás existuje několik tisíc bodových informačních panelů a jejich počet též neustále a velice rychle roste.

NAUČNÉ STEZKY JAKO PŘEDMĚT VĚDECKÉHO ZÁJMU: TÉMATA, PŘÍSTUPY, METODY

Jak již bylo uvedeno v úvodu, dosavadní badatelská pozornost věnovaná naučným stezkám je poměrně malá, v případě ČR pak téměř žádná. Specializované práce věnované stezkám mají zpravidla povahu turistických průvodců a soupisů stezek, jejich kritickému hodnocení se absolutně nevěnují. Takový přístup k naučným stezkám, pokud lze vůbec mluvit o nějaké odbornosti, můžeme označit za **evidenční**. Příslušné práce (tištěné či povětšinou elektronické, viz např. výše citované internetové portály věnované naučným stezkám) však někdy poskytují cenná data k obsahu stezek, jejich trasování, autorům, době vzniku apod. Spíše pramenem ke konkrétní analýze mohou být nejruznější (opět tištěné či virtuální) průvodce a další materiály vztahující se ke konkrétním naučným stezkám.

Druhý možný přístup ke studiu naučných stezek nazýváme **metodickým** a má v ČR poměrně dlouhou tradici. Nelze přitom nevidět, že i většina dnešních prací, které se pokoušejí stezky typologizovat, stanovit obecné zásady pro jejich budování, předkládat konkrétní návrhy na obsah naučných stezek, jejich technické a grafické ztvárnění atd. vychází z klasického textu z konce 80. let 20. století (Čeřovský, Záveský 1989), ke kterému je přidáváno jen nemnoho nového a to zejména ve smyslu využívání nových technologií či zohledňování aktuálně platné legislativy. Příslušné texty, které mají převážně podobu učebních textů (Schneider, Fialová, Vyskot 2008) a hlavně kvalifikačních studentských prací, značně kvalitativně nevyvážených, lze na analytické úrovni samozřejmě též využít a dokumentovat na nich obecnou tendenci k promyšlení materiálně-technických aspektů naučných stezek, které jsou, zdá se, reflektovány podstatně více než aspekty obsahové. V případě metodických prací zaměřených na obsah stezek (souhrnně Pauknerová, Woitsch 2014) jde opět převážně o studentské práce zacílené zejména na edukativní a didaktické aspekty naučných stezek orientované zejména směrem k environmentální výchově a výuce dějepisu. Řada ze studentských prací v podobě návrhů stezek byla skutečně realizována. Celkový počet bakalářských, magisterských a doktorských prací věnovaných naučným stezkám, které jsou evidovány v systému Theses.cz, dosahuje neuvěřitelného počtu několika set. I to svědčí o enormní popularitě projektování a budování stezek, ovšem povětšinou postrádající kritický odstup od samotné podstaty naučných stezek a jejich kontroverzního dopadu na turisty a veřejnost obecně.

Konečně třetí přístup, o který se pokoušíme i v naší práci, označujeme jako **kritický**. V jeho rámci se především obsah naučných stezek, proces jejich vzniku a role příslušných aktérů (tvůrců i konzumentů stezek) zpravidla zkoumaná etnologickými či antropologickými metodami — především různými formami terénních výzkumů — a stává se předmětem analýzy sledující nejruznější aspekty budování

a využívání naučných stezek. Tematicky se může jednat o velmi široké spektrum konkrétních otázek: počínaje odhalováním a rozбором záměrů tvůrců stezek, kteří se někdy netají záměrem s návštěvníky naučných stezek určitým pro ně „bohulibým“ způsobem manipulovat, a konče třeba sledováním reflexe obsahu stezek u odlišně sociokulturně, nábožensky, jazykově apod. situovaných uživatelů. V rámci kritického přístupu se však bohužel téměř nelze spoléhat na domácí a překvapivě ani zahraniční literaturu, která by byla věnována přímo naučným stezkám — jednoduše žádná neexistuje. V tomto textu proto vycházíme z dílčí kombinace obecnějších přístupů a teoretických rámců, které lze na kritické studium naučných stezek uplatnit a níže uvádíme ty z našeho pohledu nejpodstatnější, i když jsme si vědomi, že značnou relevanci mohou mít i některé další.

Naučné stezky se předně, což samozřejmě není žádný průlomový objev, nacházejí v prostoru/krajině a k tomuto prostoru nějakým způsobem odkazují, nějak ho spoluvytvářejí a to jak v rovině materiální, tak v rovině symbolické. Nasnadě je tedy využití bohaté škály etnologických a oborově příbuzných teorií, které se prostorem a jeho vnímáním a utvářením zabývají. V tomto směru nám přijdou nejnositelnější klasické práce Barbary Bender, která píše o krajině jako o tom, co vzniká z toho, jak lidé rozumí a jak se zapojují do světa kolem nich (Bender 2002). V tomto zapojování se do světa kolem nás — v našem případě procházení krajiny po naučných stezkách — hraje svou roli moc a ideologie (Cosgrove, Daniels 1988). Tato slova, která v českém kontextu mohou znít revolucionářsky a možná a priori jako poněkud předpojatá, neznamenaají v našem případě nic jiného než moc autorů stezek nad tím, co na naučnou stezku zařadí a co nikoli, kudy povedou její trasu apod. Ideologií pak myslíme myšlenkové pozadí, které vede k výběru jednotlivých témat, a to at s ohledem na přírodní krásy a historii oblasti vedené např. prizmatem nacionálně-romantickým, ale i obecně sdílenou ideou, co jsou vhodná témata pro naučné stezky (Pauknerová, Woitsch 2016). A protože tématem stezek je především procházení krajiny, pak dalšími důležitými pilíři teoretického ukotvení problému jsou fenomény performativity a performance (v souvislosti s konceptualizováním krajiny např. Crouch 2013) a samotné chození. Etnografie chození není v českém prostředí úplně běžná, ale v anglické literatuře můžeme najít práce od historických (Amato 2004; Solnit 2001), přes sociologické a filosofické (deCerteau 1984; Lefebvre 2004) až po etnografické a geografické (Edensor 2000; Vergunst, Ingold 2008).

Dále samozřejmě nelze nevidět, a i tímto směrem je zacílen tento text, že naučné stezky samotné a samozřejmě jejich tvůrci a jejich příslušný sociokulturní habitus jsou (spolu)tvůrci specifické paměti, resp. pamětí. Tato paměť transmitovaná prostřednictvím stezek a vyjednávaná v nepřímé komunikaci mezi uživateli a tvůrci naučných stezek se může vztahovat jak ke krajině samotné, tak k nejrůznějším událostem a procesům lokálního i obecného charakteru. Zohlednění přínosu pamětových studií je proto při výzkumu naučných stezek též naprostou nezbytností. Naučné stezky i krajina, kterou procházejí, tedy lze podle našeho názoru považovat za určité médium paměti (Halbwachs 2009), za něco, co v sobě obsahuje až kondenzuje uplynulý čas. Minulost v krajině přitom není zapsána jen v materiální podobě (Bergson 2003, nově k materialitě krajiny též Tilley, Cameron-Daum 2017: 4–6) zjevných historických památek, jako jsou stavby či památné stromy, je také skrytá v podzemí —

zapsaná do geologických vrstev, do archeologických památek, z nichž většina není na povrchu vidět (v českém kontextu srov. např. Sádlo 2008; Ložek 2004; Maur 2006). V takto chápané krajině je minulost fixována hlavně a především v subtilní síti vzpomínek lidí, kteří v ní žili a žijí nebo ji navštívili (srov. např. Schama 2007; Altová 2010), přičemž všechny tyto vrstvy se nějak odrážejí (a jsou zároveň formovány) v naučných stezkách, které příslušnou krajinou procházejí.

Krajina zároveň není něco strnulého, nějaký pomník minulosti, naopak. Neustále se vyvíjí, proměňuje a o jejím smyslu se „neustále vyjednává“ (srov. např. Hlavačka, Marès, Pokorná 2011). Podobného vyjednávání jsme právě svědky v případě naučných stezek, které představují specifické médium formující mj. vědomosti obyvatel regionu o jejich domově. Takto uchopená krajina tedy má vlastní paměť (Bender 2002; Ingold 2000) a zejména živou paměť, která propojuje dávnou minulost a fyzickou podobu prostoru s místními obyvateli a návštěvníky a jejich názory, pocity a zážitky (Steward, Strathern 2003; Climo, Cattel 2002; Tilley, Cameron-Daum 2017). Tvůrci naučných stezek, místní lidé a do určité míry i návštěvníci se podílí se na vytváření paměti krajiny a tyto procesy jsou neoddělitelně propojené s procesy vytváření osobní i sociální identity (Basso 1996: 7; Rose 1995: 87–118). Zajímavé podněty pro toto uvažování přináší v poslední době např. případové studie publikované v knize *Heritage, memory and the politics of identity: New perspectives on the cultural landscape* (Moore, Whelan 2016), kde je na mnoha příkladech zdokumentováno komplikované propojení kulturního dědictví, paměti, krajiny a identity, což analýzu naučných stezek z perspektivy paměťových studií již propojuje s další z možných teoretických perspektiv.

Neoddiskutovatelnou vlastností stezek (jakkoliv z našeho pohledu často ne vždy tak podstatnou) je totiž jejich začlenění do mechanismů trávení volného času a zejména turismu. Je tedy nasnadě, že etnologické a antropologické studium turismu je nutno též zohlednit. Pro naučné stezky budované na území ČR se pak jako obzvláště produktivní jeví některé recentní přístupy a konkrétní texty německých etnologů a historických antropologů (systematicky je představuje např. Hachtmann 2007), které jsou na rozdíl od obecné antropologie turismu zacílené převážně na mimoevropský terén, výrazně senzitivnější i ke komplikované historii evropského turismu. Pro jeho analýzu se totiž spíše než uvažování v rámci (post)koloniálních či environmentálních diskurzů jeví být podstatné (1) zohlednění jednotlivých turistů navštěvovaných míst z hlediska jejich symbolických a identitárních významů např. v rámci nejrůznějších nacionálních interpretací a specifických tradic a za (2) kritická reflexe stále sílících institucionálních snah o ochranu a prezentaci tzv. kulturního a přírodního dědictví.

V obou uvedených rovinách, což výzkum ideálně propojuje se studiem krajiny a paměti, lze s naučnými stezkami pracovat a interpretovat je podobně jako tomu v poslední době bylo např. u turistických průvodců či specifických „kulturních krajin“ a jejich paměti ve středovýchodní Evropě. Za obzvláště inspirativní pro náš výzkum totiž považujeme především několik sborníků z let 2008–2015 věnovaných jednak tzv. historické kulturní a přírodní krajině a její ochraně, minulé i současné interpretaci a zejména využívání v rámci turismu, propagandy, formování lokálních, regionálních a nacionálních identit (Bartels, Küpper-Eichas 2008; Prosser-Schell 2014; Demshuk, Weger 2015), jednak přímo turismu resp. turistickým průvodcům

(Jaworski, Loew, Pletzing 2011). Turistické průvodce považujeme za (viz dále v textu) nejvýraznější paralelu naučných stezek, která obdobně jako naučné stezky nabízí zdaleka nejen turistům určitou formu předporozumění a „vysvětlení“ podoby, významu a historie navštívených míst. Průvodce, stejně jako naučné stezky, přitom mohou obsahovat četné záměrné i nezáměrné manipulace a zkreslení a mohou prosazovat, jak ukazují četné studie v citovaném sborníku, např. nacionální či jinou velmi konkrétní agendu.

PŘÍPADOVÁ STUDIE: POROVNÁNÍ NS ÚDOLÍM ŠEMBERY A NS ZAHRADY POBLÍŽ ČESKÉHO BRODU S NS LESNÁ NEDALEKO TACHOVA

Pro případovou studii jsme vybrali dvě stezky s podobným zaměřením. Analyzované stezky — NS Lesná a NS Údolím Šembery, spojená s NS Zahrady — obsahují témata trojího typu. Stezky se věnují lesu a lesnímu hospodaření (1) a dalším přírodovědným tématům (2), a také kulturně historickým tématům (3) (viz Tab. 1). Výběr NS Lesná byl zcela náhodný, neboť se nacházela poblíž lokality, kde jsme prováděli původně zcela jinak zacílený výzkum (Fatková et al. 2014), v jehož průběhu se klíčový význam zdejší naučné stezky pro lokální konceptualizace prostoru a krajinné paměti teprve postupně projevil. NS Údolím Šembery a NS Zahrady byly zvoleny s ohledem na cíle příspěvku tak, že bylo vytipováno několik stezek, které mají podobnou délku a počet zastavení jako NS Lesná a jsou taktéž polytematické, avšak zároveň se nacházejí v krajině, která nebyla poznamenána transfery obyvatelstva po 2. světové válce. Konkrétní stezka byla z tohoto předvýběru vylosována.

NS	kategorie	počet panelů k tématu na celkový počet panelů NS	procento panelů k tématu NS
Lesná	les, lesní hospodaření	4/11	36,4 %
	jiná přírodovědná témata	3/11	27,3 %
	kulturně historická témata	4/11	36,4 %
Údolím Šembery a Zahrady	les, lesní hospodaření	8/16	50 %
	jiná přírodovědná témata	4/16	25 %
	kulturně historická témata	4/16	25 %

TABULKA 1 — Početní rozložení témat tabulí naučných stezek NS Lesná a spojeným stezkám NS Údolím Šembery a NS Zahrady

NS Lesná se nachází v Plzeňském kraji, nedaleko Tachova, je okružní a vede ze středu obce Lesná jihozápadním směrem a zpět. Stezku zřídily Lesy České republiky ve spolupráci s obcí Lesná, byla otevřena v červnu 2004 a jejím správcem je Lesní závod Přimda. Stezka měří 11,3 km a má deset zastavení.⁵ Zaměření stezky je defi-

⁵ <http://www.vyletnik.cz/turisticke-trasy/zapadni-cechy/cesky-les-tachovsko/1875-naucna-stezka-lesna/>.

nováno jako místopisné a vlastivědné, obsahuje témata spojená s lesním hospodářstvím (např. chov jelena či zásady lesního hospodářství), dále přírodovědná témata (pstruh, fauna lesních rybníčků, rašeliniště) a kulturně-historická témata spojená s obcí Lesná, zaniklou osadou Kolm, zaniklou hutí Schönwald a kapličkou p. Marie.

Chráněná krajinná oblast Český les, na jehož území se stezka nachází, vybudovala ve spolupráci s dalšími institucemi dvě navazující krátké naučné stezky — Podkovák a Vodní svět. Podkovák je kratičká stezka (0,4 km) po vrchovištním rašeliništi, vede po povalovém chodníku blatkovým borem a na konci je vyhlídková plošina na vodní plochy se vzácnými rostlinami.⁶ Druhá NS Vodní svět má celkem 2 km a přibližuje návštěvníkům ekosystém dlouhodobě nevyužívaných rybníčků Na Kolmu. Prezentuje vodní faunu, přičemž hlavní atrakcí je pozorovatelná bobru.⁷ NS Vodní svět byla otevřena 3. 10. 2010 v rámci oslav 5. výročí založení Chráněné krajinné oblasti Český les. Na pozvánce k otevření stezky stojí, že NS Vodní svět „zrealizovala ZO ČSOP Sylva Lunae za podpory NET4GAS, generálního partnera ČSOP“, a naučnou stezku také podpořily Lesy ČR, s. p. z Programu 2000.⁸ Pokud bychom počítali rozšíření o NS Podkovák a Vodní svět jako součást NS Lesná, její vyznění by bylo převážně přírodovědné. Rozšíření však představují odbočky od hlavní trasy a mají vlastní parkoviště (NS Podkovák) či místa, kde lze u hlavní silnice zaparkovat auto (NS Vodní svět) a jsou turisty využívány především samostatně, jak o tom svědčí zápisy v pamětních knihách v pozorovatelně bobru a ve vyhlídkové plošině na rašeliništi. Do analýzy jsme napojené trasy tudíž nezahrnuli a to také proto, že NS Lesná obsahuje panely o lesních rybníčcích a drobných živočiších v nich (Živočiškové v lesních rybníčcích, 5. zastávka), a o rašeliništi Podkovák (Rašeliniště v přírodní rezervaci Podkovák, 9. zastávka), což jsou témata, která napojené naučné stezky zřízené chráněnou krajinnou oblastí pojednávají podrobně. Navíc tyto napojené stezky mají zcela jiný design a pochází od jiných autorů a netvoří tedy s analyzovanou stezkou jeden celek.

Panely NS Lesná mají standardizovaný design, který Lesy České republiky používají pro všechny své stezky, vlastní obsah panelu zabírá pouze větší polovinu, menší polovičku zabírají loga, nadpis a zákazy, co nelze dělat v lese (viz obr. 1). Panel také většinou obsahuje i mapku s trasou a českým nápisem „zde stojíte“. O trochu více než polovina plochy je pak věnována tématu panelu. Téma je pojednáno jako kombinace textu a vyobrazení, většinou se jedná o archivní fotografie, kopie starých map nebo historických vyobrazení např. technologických provozů, ale použity jsou také současné fotografie a nákresy. NS Lesná, která se nachází v pohraničí, má textové části v plném rozsahu také německy. NS Údolím Šembery je pouze v českém jazyce.

Instituce, které budovaly NS Lesná i obě související rozšíření, počítaly s tím, že turisté přijedou na místo autem, auto je možné zaparkovat na parkovišti u výchozího bodu stezky nebo nově (zaznamenali jsme v září 2016) i poblíž vstupu na NS Podkovák. Stezka je značená obvyklým značením užívaným Lesy České republiky po celé

6 <http://ceskyles.ochranaprirody.cz/regionalni-pracoviste-informuje/naucne-stezky/ns-podkovak/>.

7 <http://ceskyles.ochranaprirody.cz/regionalni-pracoviste-informuje/naucne-stezky/ns-vodni-svet/>.

8 <http://www.outdoorguide.cz/naucna-stezka-vodni-svet-946.html>.

Panely NS Údolím Šembery mají v záhlaví a po levé straně kresbu průběhu stezky se všemi pamětihodnostmi a přírodními zajímavostmi. V dolní části panelu je malý prostor věnován logům sponzorů a tvůrců stezky. Většinu plochy zabírá téma panelu — ve většině případů jde o kombinaci kresby stejného stylu jako banner a textu. Některé panely jsou obohaceny o interaktivní prvky, které však v době naší návštěvy (prosinec 2016) byly většinou nefunkční. Na některých panelech je kresba plánu trasy.

NS Údolím Šembery a Zahrady jsou poměrně dobře dostupné veřejnou dopravou (vlakem), s jejich vznikem a „provozem“ není spojeno zřízení žádného parkoviště, i když lze předpokládat, že část návštěvníků využije i individuální dopravu autem, které lze odstavit v Českém Brodě nebo Tuchorazi resp. Zahradách. Stezky jsou značeny standardním pásovým značením Klubu českých turistů, nicméně v některých úsecích je značení nedostatečné a zanedbané a návštěvník může velice snadno zabloudit. Stav panelů stezky při návštěvě v roce 2016 hodnotíme jako relativně dobrý, vandaly zcela zničena a neobnovena však byla drtivá většina drobných herních a „kvízových“ prvků na panelech.

K METODOLOGII VÝZKUMU NAUČNÝCH STEZEK

Téma naučných stezek na sebe váže několik teoretických „polí“ — zejména studium krajiny a paměti, ale také antropologii turismu, chození a další, jak je stručně popsáno výše; proto se jako velmi vhodný jeví multi-metodický způsob jejich výzkumu — a to konkrétně brikolážový přístup (*bricolage*).

Brikolážový přístup v rámci kvalitativního společenskovedního výzkumu konceptualizovali Denzin a Lincoln (Denzin, Lincoln 1999), jeho kritický potenciál pak diskutovali zejména Joe Kicheloe (Kicheloe 2001; 2004a, b; 2005; 2011) a Kathleen Berry (Berry 2004; 2006; 2011) a komplexní přehled vývoje brikolážového přístupu pak přináší Matt Rogers (Rogers 2012). Brikolážový přístup je pragmatický a eklektický přístup ke zkoumanému problému, který se hodí na témata, která jsou reflexivní a komplexní, jako je např. krajina a naučné stezky v ní. Jde o účelné kombinování přístupů — metod a teorií — s cílem co nejlépe postihnout daný problém a bývá definován jako kritický multi-teoretický a multi-metodický přístup s mnoha perspektivami, což ho odlišuje od prostého eklektického přístupu, tedy možnost kritické perspektivy, „denaturalizace“ sociálních vazeb v průběhu výzkumu i v rámci jeho výsledků.

V tomto textu prezentujeme zejména výsledky sumarizační obsahové analýzy dvou (tří) naučných stezek, kterou však rámuje data z našich dalších výzkumů. Při vlastní analýze stezek jsme postupovali ve dvou krocích. Nejprve jsme celé stezky jednou či vícekrát prošli, včetně jejich prodloužení, abychom získali perspektivu uživatelů. Zároveň jsme do terénního deníku a fotograficky zaznamenávali a průběžně diskutovali obsah panelů, jejich fyzický stav, umístění v terénu, vztah obsahu panelu k místu, kde se nachází atd. Dále bylo pro účely studie třeba objasnit kontext vzniku a provozování stezek. V případě NS Údolím Šembery jsme analyzovali materiály zveřejněné městem Český Brod a dalšími zúčastněnými institucemi a aktéry. Tyto materiály detailně popisují intence tvůrců i způsob rozhodování o obsahu stezky, neboť,

jak bylo uvedeno, před vznikem stezky pořádalo město Český Brod k zamýšleným stezkám mj. veřejné schůze a anketu. V případě NS Lesná a jejích prodloužení obdobný materiál neexistuje, proto jsme opakovaně formou nestrukturovaných rozhovorů dotazovali jejich tvůrce a provozovatele. Posledním krokem pak byla analýza obsahu obou stezek zaměřená jak na textové, tak obrazové informace. Následující části článku se věnují právě obsahové analýze obou stezek, ostatní informace používáme ke kontextualizaci a interpretaci obsahové analýzy.

Součástí našich úvah a rozborů jsou i údaje získané při první fázi výzkumu zaměřeného na region Tachovska a též data ze studia dalších naučných stezek v ČR. Pohled uživatelů stezek pro nás reprezentují data sebraná při interview s ředitelkou základní školy v Lesné v roce 2012 a výsledky Photovoice techniky s dětmi (Světlík, Pauknerová 2013), dále analýza turistických pamětních sešitů umístěných na NS Podkovák (na vyhlídkové plošině) a NS Vodní svět (v pozorovatelně bobrů), a dále neformální rozhovory s turisty na analyzovaných naučných stezkách a některých dalších naučných stezkách v ČR. Opakovaně jsme též prováděli jednoduchá pozorování chování návštěvníků naučných stezek (sledovali jsme např., zda se turisté u panelů naučných stezek vůbec zastavují a informace na nich čtou). Pohled tvůrců a provozovatelů a zástupců zúčastněných institucí pak reprezentují data získaná analýzou nejruznějších webových stránek a při výzkumných interview se starostou Lesné (2012), na Lesní správě Přímda (2012), též na Chráněné krajinné oblasti Český les, v jehož území se NS Lesná nachází (2011–2012) a na Ústředním sekretariátu Klubu českých turistů v Praze, který je zodpovědný za údržbu značení u nich registrovaných stezek.

NS LESNÁ A NS ÚDOLÍM ŠEMBERY A ZAHRADY – ANALÝZA

Témata panelů obou naučných stezek je možné rozdělit, jak již bylo uvedeno, do tří kategorií — lesní hospodaření, jiná přírodovědná témata a kulturně-historická témata (viz Tab. 1 a 2). Toto rozdělení témat je naší pracovní kategorizací a vychází z obsahu textů a obrazového doprovodu, v případě některých panelů naučných stezek se k těmto kategoriím samotní tvůrce stezek explicitně hlásí názvy pojednávaných témat apod. Kategorie lesní hospodaření a kulturně-historická témata jsme podrobili kvalitativní sumarizační obsahové analýze (Mayring 2000, 2004). Sumarizační kvalitativní obsahová analýza slouží k takovému redukování materiálu, aby byl zachován základní obsah v krátkých textových jednotkách. Smyslem je kondenzovat studovaný materiál na zvládnutelné krátké texty (Mayring 2004: 268–269). Analýzu textu jsme doplnili i analýzou obrazového materiálu a jejich vzájemné vazby a výsledky této analýzy nyní představujeme.

LESNÍ HOSPODÁŘSTVÍ

V NS Lesná jsou lesnímu hospodaření věnovány 4 panely z 11, tj. 36,4%. Tři z nich, ačkoli se neváží přímo ke konkrétnímu místu, kde panely stojí, se věnují lesnickým tématům v Českém lese. Jsou to panely 3 (27,3%) — Lesní hospodářství, kde se píše o osídlení krajiny a historii místního lesa. Dále se názvem i obsahem k Českému lesu

NS	lesní hospodaření	jiná přírodovědná témata	kulturně historická témata
Lesná	3 Lesní hospodářství 5 Zásady hospodaření 7 Jelen lesní v Českém lese 11 Jedle v Českém lese	2 Chov pstruha v Českém lese 6 Živočichové v lesních rybníčcích 10 Rašeliniště v přírodní rezervaci Podkovák	1 Dějiny Lesné a Památky obce Lesná 4 Kolm 7 Schönwaldská Hut 8 Kaplička Panny Marie
Údolím Šembery	2 Historie využívání lesů 3 Funkce lesa 4 Přirozená skladba lesa a půda 6 Ochrana lesa 7 Pracovní rok lesníka 9 Doupný strom 10 Výchova hospodářského lesa 12 Dospělý les	5 Tajemství meandrů (luhů)	1 Pivovar v Českém Brodě 8 Myslivost a sokolnictví 11 Hrad, hradiště a tramping nad Šemberou
Zahrady	—	1 Ryby, rybníky a rybaření 3 Jak cestují rostliny 4 Pozorování ptactva	2 Místní historie

TABULKA 2 — Tematické rozložení tabulí naučných stezek NS Lesná a spojených stezek NS Údolím Šembery a NS Zahrady podle obsahu. Číslo označuje číslo zastavení na NS.

hlásí i panely 6 — Jelen lesní v Českém lese a 10 — Jedle v Českém lese. Na NS Údolím Šembery jsou lesnická témata zastoupena 8 panely z 16 (50 %), ale na rozdíl od NS Lesná jsou pojednána obecně bez vztahu k místu, kudy stezka prochází nebo kde jednotlivé panely stojí (viz též Tab. 2).

V rámci provedené analýzy textového obsahu panelů jsme identifikovali šest hlavních kategorií informační náplně (tematického zaměření) stezek. První kategorií je historie lesa. NS Lesná se věnuje historii místního lesa, vývoji osídlení krajiny a lesním řemeslům, zatímco NS Údolím Šembery představuje historii lesa na našem území obecně od dob bez vlivu člověka, přes odlesňování ve 12. a 13. století v souvislosti s vývojem osídlení a nárůstem potřeby dřeva pro těžbu a zpracování kovů, přes snahy o zamezení úbytku lesů ve 14. a 15. století a vážnou situaci stále ubývajících lesů v 16. století. Panely se věnují i důvodům výsadby smrku v 17. a 18. století a zastavení úbytku lesa v polovině 19. století. V měřítku celých Čech se návštěvníci NS Šembera dozví také o historii vlastnictví lesů.

Dalším společným tématem obou stezek je funkce lesa. NS Lesná uvádí tyto funkce: produkci dřeva, roli lesa jako ekosystému (nebo na jiném místě jako prostředí pro organismy), jako krajinyotvorného prvku, jeho roli pro vodní režim a funkci rekreační. Ve shodě s těmito funkcemi NS Údolím Šembery definuje tyto funkce lesa: produkční, vodohospodářskou, rekreační, zdravotní a pobytovou, neuvádí však funkci lesa jako ekosystému ani krajinyotvornou, ale zato přidává funkci půdoochrannou, vzduchoochrannou a klimatickou a výchovnou. Šemberská stezka zde při charakte-

ristice funkcí lesa velmi striktně (a to i užívanou terminologií) prezentuje odbornou lesnickou klasifikaci funkcí lesa.

Třetím tématem je přirozená skladba a obnova lesa. Obě stezky se explicitně věnují tématu přirozené obnovy lesa. Na NS Údolím Šembery se návštěvníci dozvědí o vývoji skladby lesních porostů na našem území a jakým způsobem přirozeně vzniká les. Na lesenské stezce se témata více váží na místní přírodní prostředí, proto je na panelu např. diskutována důležitost přeměny smrkové monokultury na smíšený les v rámci Chráněné krajinné oblasti Český les.

Čtvrtou kategorií tvoří zásady správného lesnického hospodaření. Obě stezky popisují hospodářský les, jak se v něm hospodaří a popisují proces od produkce a těžby dřeva až po jeho dopravu. Na NS Šembera je jeden z panelů věnován pracovnímu roku lesníka, kde se po jednotlivých měsících představuje práce v lese od čištění lesa, přikrmování zvěře, lovu, přes výchovu lesa, těžbu, sázení, ochranu lesa, jeho úklid až k opravám lesních cest. Na NS Lesná se píše o vypěstování stabilního lesa i o tom, jak obnovovat živiny v lese i o cíleném zvyšování biodiverzity. Podobně je pak na NS Údolím Šembery zpracováno téma umělé obnovy lesa.

Krátkým tématem je pak biologická ochrana lesa. Na NS Lesná se návštěvník dozvídá o funkci doupných stromů a proč je dobré rozvěšovat ptačí budky a též o ochraně mravenců. S výjimkou posledního se témuž věnuje i druhá stezka.

Předposledním tématem jsou škůdci lesa. NS Údolím Šembery uvádí neživé i živé škůdce. Mezi živé patří lýkožrout smrkový, zvěř a člověk. Druhá stezka má toto téma ukryté překvapivě pod tématem chovu jelena a zásadami hospodaření, kde se věnuje okusu stromků, a v zásadách hospodaření, kde se píše o dřevokazných houbách a kalmitních hmyzích škůdcích.

Posledním jen zdánlivě nesourodým tématem jsou kontextové informace přírodovědného rázu, které se objevují na panelech věnovaných lesnickému tématu. Na lesenské stezce jsou to pasáže věnované geomorfologii a vegetačním stupňům daného území v rámci panelu o lesním hospodářství. Šemberská stezka pak popisuje obecně rozdělení lesů v České republice a to, jak vzniká půda a půdní typy v panelu o přirozené skladbě lesa a půdě.

Pokud podrobíme kvalitativní sumarizační obsahové analýze pouze obrázky s jejich popisky, získáme pět kategorií. Obrázky v obou případech doprovázejí text, netvoří samostatný informační kanál, často mají „pouze“ ilustrační nebo estetickou funkci. V tomto se lesnické téma odlišuje od kulturně-historického, kde NS Lesná využívá obrázky s jejich popisky k rozšíření informace z textu (blíže viz další oddíl).

Na NS Lesná jsou obrázky převážně barevné fotografie ze současnosti, pouze dvakrát je využita kresba pro výškové stupně lesa a vývoj parožní jelena. Na lesenské stezce najdeme pouze fotografie stromů, jejich částí nebo scénérií z lesa, dále se objevují detaily prvků ochrany a jedna fotografie jelenů. Na žádném obrázku nejsou ani lidé ani stroje nebo jiné stopy lidské činnosti.

Na šemberské stezce jsou využity pouze „veselé kresby“¹³ (viz obr. 3) ve stejném stylu jako na banneru. Zobrazeny jsou jak stromy, tak různá vývojová stadia lesa,

13 Používáme výraz „veselé kresby“, ale protože se jedná o naši interpretaci a zároveň nechceme tento názor podsouvat čtenáři, je užíván v uvozovkách — srov. obr. 3.

OBR. 3 NS Údolím Šembery — výřez z panelu o říčních meandrech, příklad „veselých kreseb“ — typického stylu ilustrací na této NS (zdroj autoři).

jeho škůdci, odborné grafy, i množství lidí v lese. Ze všech zobrazení lidí se pouze dvakrát objevují ženy. Muži dělají nejrůznější činnosti v lese, role žen je mnohem pasivnější. Jedna z žen je dívka, nejspíše dcera, které otec ukazuje ptáka v letu, druhá je dospělá žena, která pomáhá muži sázet stromky. NS Údolím Šembery má mnohem více obrázků (přehled obrázků dle témat viz Tab. 3), přesto je možné shrnout, že témata přirozené obnovy lesa a zobrazení živých škůdců lesa a jejich stop jsou zastoupeny stejně na obou stezkách, zatímco odborné grafy jsou spíše na stezce šemberské, detaily přírody zase spíše na NS Lesná a práce v lese jsou pouze na NS Údolím Šembery.

KULTURNĚ-HISTORICKÁ TÉMATA

Specifikem kulturně-historických témat oproti lesnickým a přírodovědným je, že se ve všech analyzovaných případech váží na místo, kde je umístěn panel stezky. Kvalitativní sumarizační obsahová analýza textu panelů ukázala čtvero témat (viz Tab. 4) a to: (1) významné stavby / památky, (2) historie vlastnictví, (3) historie — tradice / pověst a (4) hospodářské provozy. První dvě témata se objevují na obou stezkách a mají obdobné zastoupení. Dá se říci, že toto pojetí kulturně historických

téma	NS Lesná	NS Údolím Šembery
Přirozená obnova lesa	přirozená obnova podrostem 2× přirozená obnova smrku	z kořenů a padlých kmenů vyráží nové větve nálet semen na neobdělávané pole uchycení pionýrské dřeviny, uchycení polostinných druhů nahrazení pionýrské dřeviny klimax — stabilní společenstvo dospělost stromů — padající semínko, klíčící nový stromek vedle kmene
Živí škůdci lesa	ochrana buku proti okusu 2× okus zvěří 2×	živí škůdci lesa — životní cyklus lýkožrouta stromek s ochranou proti okusu pasti na kůrovce člověk jede v lese na čtyřkolce, kouří a odhazuje odpadky
Odborné	„výškové rozvrstvení podle SLT používaných ÚHUL“	graf skladby lesních porostů půdní profil kolika let se dožívají stromy — tabulka s pěti druhy stromů
Práce v lese		těžba podrostní těžba holosečí doprava dřeva — kůň táhne kládu, muž ho řídí tři muži — jeden sází stromek, lesník obhlíží strom, lesník? s dalekohledem odpočívá v lese pracovní rok lesníka — ilustrační obrázky k jednotlivým měsícům sázení žaludů umělá obnova lesa — žena pomáhá muži sázet stromky
Příroda v detailu	buk vývrát — smrk jeleni kresba — růst paroží semenáček jedle detail větve jedle 2×	doupný strom — obrázek stromu s mnoha živočichy

TABULKA 3 — Přehled vyobrazení na NS Lesná a NS Údolím Šembery rozdělený dle témat sumarizační obsahové analýzy.

panelů je na naučných stezkách v České republice obecně sdílené (srov. analýzu několika naučných stezek v pohraničí v Pauknerová, Woitsch 2016). Šemberská stezka se ve třetím tématu soustředí především na vyprávění drobných lokálních historií, jako jsou historie českobrodského pivovarnictví nebo historie trampingu u říčky Šembery, a navíc jsou přidány i místní pověsti, zatímco na lesenské stezce je popsána pouze historie obce Lesná. Na druhou stranu lesenská stezka akcentuje v textové části hospodářské provozy, zatímco na NS Údolím Šembery a Zahrady je zmiňován pouze tuchorazský mlýn.

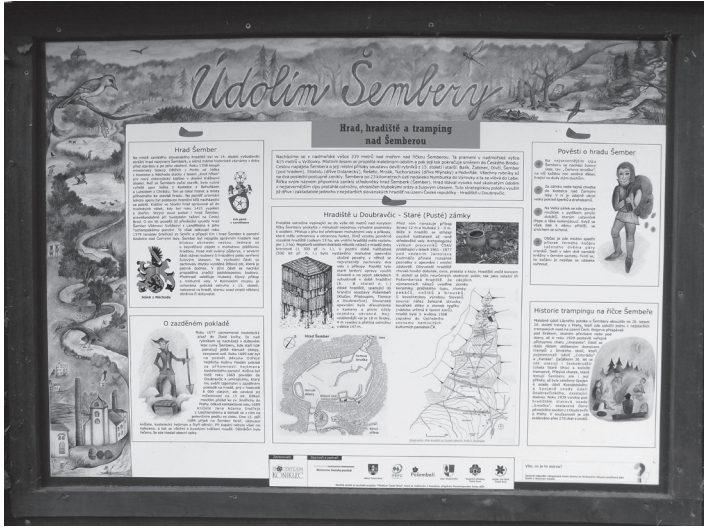

téma	NS Lesná	NS Údolím Šembery (š) / Zahrady (z)
významné stavby / památky	kostel, zámek, synagoga, socha kaplička	š hrad š hradiště z hláska
historie vlastnictví	majitelé panství majitelé skláren	š majitelé hradu z majitelé hlásky z majitelé mlýna
historie — tradice / pověst	historie obce	š historie českobrodského pivovarnictví š pivovar — historie a plány do budoucna š historie myslivosti š myslivecké tradice š místní historie trampingu š pověsti z pověst 2×
hospodářské provozy	zaniklá sklárna 2× panský dvůr lesovna, lovčí, obora, hájovna 2× lesní řemesla těžba dřeva pro potřeby skláren, potaš	z mlýn

TABULKA 4 — Přehled kulturně-historických témat na NS Lesná a NS Údolím Šembery / Zahrady — výsledek sumarizační obsahové analýzy textové části panelů.

V případě NS Lesná jsou obrázky doplněny popisky, které rozšiřují informaci v textové části panelu, tyto popisky byly zahrnuty do analýzy vizuální části panelu. U NS Údolím Šembery a Zahrady jsou obrázky vždy přidány k odstavci textu, který má nadpis. Při našich analýzách jsme obrázky posuzovali v kontextu těchto nadpisů. Nicméně různorodost zvolených ilustrací (viz Tab. 5), která odráží jednak hodně odlišný vizuální styl obou stezek a jednak i volbu témat pro textové části (viz výše), zneumožňuje aplikovat obsahovou analýzu, tak jak byla provedena u předchozího tématu, resp. taková analýza neukazuje nic jiného než roztržitost vizuálních motivů, které doplňují kategorie z analýzy textů. Zajímavější je v tomto případě přehled, jakého typu nebo formy jsou ilustrace kulturně-historických témat na analyzovaných naučných stezkách.

Odhalili jsme 12 typů obrazového doprovodu — archivní fotografie, archivní mapa nebo plánek, dobová kresba nebo rytina, archivní pohlednice, archivní etiketa, (foto) kopie archivního textu, kresebná rekonstrukce, současná mapa nebo plánek, kresba současného stavu, fotografie současného stavu, erb, „veselá kresba“ a nezařazené. Většina těchto forem by se dala sloučit do dvou typů (graficky vyznačeno šedou barvou v Tab. 6) — jednak použití archivního materiálu a jednak využití současného zobrazení či soudobé interpretace. Mimo tyto dva typy stojí „veselé kresby“, které jsou součástí designu obou NS Údolím Šembery a Zahrady a nezařazené (zastoupené pouze na celé NS Údolím Šembery ojedinělou fotografií nádob pravděpodobně z archeologického výzkum z panelu na hradě Šember).

OBR. 4 NS Údolím Šembery — příklad panelu s kulturně historickou tematikou — Hrad, hradiště a tramping nad Šemberou (zdroj autoři).

OBR. 5 NS Lesná — příklad panelu s kulturně-historickou tematikou — zaniklá obec Kolm (zdroj autoři).

Název panelu NS (počet obr.)	Vyobrazení a jejich forma
Dějiny Lesné (4)	Čb arch. pohlednice — Lesná na staré pohlednici; Arch. mapa — Pohraniční hvozď na Müllerově mapě Čech z roku 1720; Kresba — Znak Širtingárů ze Širtingu; Arch. plán — Plán Lesné z roku 1838
Památky obce Lesná (4)	Čb arch. fotografie a kresba — Historická fotografie a současná podoba zámku v Lesné; Čb fotografie — Náhrobek Ignáce Širtingára od sochaře B. Prachnera v místním kostele; Čb arch. fotografie — Stará, dnes již zbořená synagoga
Kolm (4)	Čb arch. fotografie a čb fotografie — Bývalá lesovna v 1. polovině 20. století a její zříceniny dnes; Čb arch. fotografie — Kolmská kaple; Čb mapa — Kolm: plánek lokality
Schönwaldská Huť (4)	Čb arch. plánek — Náčrt Schönwaldské Hutě ze Schusterova rukopisu kolem roku 1940; Čb arch. rytina n. kresba — Sklárna v 18. století; Čb arch. plánek — Plánek Schönwaldské Hutě na mapě z roku 1838; Čb kresba — Typická budova sklárny ze 2. poloviny 19. století
Kaplička Panny Marie (4)	Čb fotografie — Opravená kaplička; Čb arch. fotografie — Vyobrazení kaple před opravou; Čb arch. fotografie — Milíř u nedaleké vsi Hraničky, foto z roku 1929; Čb arch. rytina n. kresba — Stará flusárna — zařízení, v němž se pálením dřeva a následným vyluhováním popela získávala potaš potřebná k výrobě skla
Pivovar v Českém Brodě (14)	Arch. čb pohlednice pivovaru; Čb fotografie pivovaru; Čb arch. fotografie pivovaru; Bar. fotografie pivovaru před rekonstrukcí; 5 bar. reprodukcí pivních etiket českobrodského piva a jeden zvětšený výřez z etikety — znak pivovaru; 4 bar. fotografie dokumentující rekonstrukci pivovaru
Myslivost a sokolnictví (5)	Co je myslivost — bar. kresba — myslivec se dvěma psy v lese, v pozadí hájenka; Historie myslivosti — bar. kresba — myslivec chytil pytláka s železy; Péče o zvěř — bar. kresba — myslivec na posedu; Draví ptáci a ekologická stabilita — bar. kresba — sokolník s ptákem; Myslivecké tradice — bar. kresba — výřad
Hrad, hradiště a tramping nad Šemberou (8)	Hrad Šember — bar. kresba — erb pánů z Landštejna, erb Ješka z Náchoda; O zazděném pokladě — bar. kresba — muž s lopatou u truhly; Hradiště u Doubravčic — Staré (Pusté) zámky — čb plánek / mapa hradiště; Čb kresebná rekonstrukce opevnění; Bar. fotografie keramiky (z arch. výzkumu?); Hrad Šember — čb plánek / mapa hradu; Pověsti o hradu Šember — bar. kresba mužička s pytlém dukátů; Historie trampingu na říčce Šembeře — bar. kresba trampů u ohně s kytarou
Místní historie (8)	Tuchorazská hláska a její historie — bar. kresba — erb pánů z Landštejna; Pověst o bílých paních — bar. kresba — dvě bílé paní, jak vychází z hlásky; O pokladu v Tuchorazské hlásce — bar. kresba — muž a žena u truhly; Věž hlásky — čb kresebná rekonstrukce hlásky k r. 1474; Věž hlásky- čb arch. fotografie a čb kresba průřezu v r. 1907; Věž hlásky — čb arch. fotografie a čb kresba průřezu v r. 1907; Tuchorazský mlýn — bar. kresba — mlynář s pytlém; Text pamětní desky mistra Květoně, který dokončil stavbu (1474) — překreslený nápis bar.; Prastarý záznam popisující tuchorazský mlýn — fotokopie arch. textu

TABULKA 5 — Soupis všech vyobrazení z NS Lesná (ř. 1–5) a NS Údolím Šembery (ř. 6–8) a Zahrady (ř. 9).

název panelu (počet obr.)	arch. fotografie	arch. mapa n. plánek	dobová kresba n. rytina	arch. pohlednice	arch. etiketa	(foto)kopie arch. textu	kresebná rekonstrukce	současná mapa n. plánek	kresba souč. stavu	fotografie souč. stavu	erb	veselá kresba	nezařazené
NS Lesná													
Dějiny Lesné (4)		2		1							1		
Památky obce Lesná (4)	2								1	1			
Kolm (4)	2							1		1			
Schönwaldská Huť (4)		2	1						1				
Kaplička Panny Marie (4)	2		1							1			
CELKEM	6	4	2	1				1	2	3	1		
NS Údolím Šembery / Zahrady													
(š) Pivovar v Českém Brodě (14)	1			1	6					6			
(š) Myslivost a sokolnictví (5)												5	
(š) Hrad, hradiště a tramping nad Šemberou (9)							1	2			2	3	1
(z) Místní historie (8)	1					2	2					3	
CELKEM	2			1	6	2	3	2		6	2	11	1

TABULKA 6 — Přehled počtu vyobrazení na panelech NS Lesná a NS Údolím Šembery a Zahrady s kulturně-historickým obsahem rozdělených podle typu ilustrace.

Panely na obou stezkách jsou tištěny barevně, ale zatímco NS Lesná se důsledně drží černobílých vyobrazení, na druhé stezce převládají barevné obrázky. Panely NS Lesná — celkem pět s kulturně-historickými tématy — obsahují vždy čtyři vyobrazení plus mapu stezky na podkladě běžné turistické mapy. Jak je vidět v Tab. 6 z dvaceti obrázků je třináct archivního rázu — archivní fotografie, archivní mapy apod., tyto jsou zkombinovány s kresbami a fotografiemi současného stavu nebo soudobým plánkem.

Naopak na celé délce šembrské stezky převládají barevné obrázky, zejména „veselé kresby“ vytvořené v jednotném designu stezky, na některých panelech je v tomto stylu vyveden i plánec cesty po naučné stezce. Celkově je naučná stezka na vyobrazení mnohem bohatší. Na čtyřech panelech je na každém 5-14 obrázků, celkem 36. Specifickou kategorií představuje jedenáct „veselých kreseb“, které jsou v kulturně-historických tématech využity (na rozdíl od lesnického) pouze jako ilustrace. Jsou to například ilustrace k pověsti o hradu Šember (mužíček s pytlém dukátů) nebo ilustrace k historii trampingu na říčce Šemberě (kresba trampů u ohně s kytarou).

Jedenáct vyobrazení, která označujeme jako archivní, se zdá být poměrně vysoký počet, ale šest z nich jsou reprodukovány etikety českobrodského piva na panelu o pivovaru v Českém Brodě. Dále stezka využívá fotografie současného stavu (6×) a kresebné rekonstrukce (3×), které se na lesenské stezce vůbec neobjevují.

Co se týká vyobrazení, pracuje NS Lesná s mnohem ucelenější koncepcí panelů. Na šemberské stezce se střídají panely, které využívají pouze ilustračních „veselých kreseb“ (panel o lovu a myslivosti) s panely, kde je nakombinován archivní materiál s „veselými“ obrázky i plánky odborného rázu (panel Hrad, hradiště a tramping nad Šemberou).

DISKUZE A ZÁVĚR

Na předchozích stranách jsme se pokusili co nejsrozumitelněji představit naši analýzu a srovnání obsahu dvou (resp. tří) studovaných naučných stezek a to pokud možno bez rozsáhlejších hodnotících komentářů, které nabízíme na tomto místě. V rámci Závěru se pokusíme jednak zodpovědět hypotézy a výzkumné otázky položené v úvodní části textu, jednak se pokusíme naše závěry kontextualizovat pomocí informací z našich výzkumů dalších naučných stezek a studia názorů a postojů jejich tvůrců a „konzumentů“. Jsme si přitom vědomi, že přítomný text je pojat jako případová kvalitativní studie, tudíž zobecnění některých závěrů zůstává otázkou dalších výzkumů, a to zejména na úrovni hodnocení obsahu stezek. Z hlediska zamýšleného „uvedení do problematiky studia naučných stezek“ a nastínění základních teoretických rámců výzkumu považujeme cíle textu za splněné. V konkrétní rovině naše závěry, s výhradou omezené zobecnitelnosti a hypotetičnosti některých tvrzení, shrnujeme do čtyř hlavních bodů sestavených od těch konkrétních po hodnocení postavení naučných stezek v naší společnosti a kultuře:

(1) Rozdíl v prezentaci krajiny pohraniční a vnitrozemské. V rámci provedené analýzy jsme nezaznamenali zjevně záměrné ani nezáměrné rozdíly v prezentaci podoby, historie a paměti krajiny ve studovaných regionech. Naše hypotéza o možném rozdílu v líčení „problematické“ krajiny pohraničí zasažené odsunem německojazyčného obyvatelstva ve srovnání s „klidnou“ krajinou vnitrozemí se tedy nepotvrdila. Domníváme se, že zaznamenané rozdíly v přístupech k charakteristice krajiny a jejích dějin jsou spíše dány konkrétním autorským zázemím a cíli tvůrců, nikoliv tím, kudy stezka vede.

V případě studovaných stezek lze na jedné straně vidět zájem důležitého aktéra, tedy Lesů České republiky o pokud možno hodnotově neutrální edukaci návštěvníků, což se pravděpodobně od státního podniku v podstatě očekává. U Lesů České republiky zároveň konstatujeme silný tlak na „kanalizaci návštěvníků“, což je přístup silně tematizovaný i při našem výzkumu dalších naučných stezek a to zejména představiteli orgánů ochrany přírody. V podstatě jde o strategii, kdy je vybudováním naučné stezky „obětována“ část lesa, chráněného území apod., do kterého se soustředí turistický provoz. Jiné části krajiny (podstatně hospodářsky nebo environmentálně) jsou tímto způsobem turistické zátěže ušetřeny. Obsah panelů byl pak v případě NS Lesná vybudované Lesy České republiky vytvářen na expertní úrovni s využitím standar-

dizovaných designových prvků i rešeršních metod pro naplnění obsahu stezky, což do značné míry eliminovalo (viz ovšem též bod 2 tohoto Závěru) možné manipulace směrem k interpretaci některých historických událostí.

Na straně druhé jsme zaznamenali poněkud emotivnější pojetí naučné stezky dané zájmy lokálních aktérů a participativním způsobem vzniku NS Údolím Šembery (obec, Ekocentrum Koniklec). Z toho vyplývá snaha ukázat návštěvníkům nějakým způsobem zajímavá a atraktivní místa, přičemž idea „kanalizace návštěvníků“ nebyla v prostudovaných materiálech dokumentujících vznik naučné stezky vůbec zaznamenána. Při konkrétní tvorbě stezky a zejména textového obsahu panelů však byli i aktéři silně propojení s místem lokalizace stezky odkázáni v některých případech na „objektivní“ expertní vědění. V případě NS Údolím Šembery se to projevilo zejména při prezentaci lesnických témat, která jsou zde referována mnohem obecnějším až školometským způsobem a s výrazně menší vazbou na dějiny samotné krajiny, než je tomu v případě pohraniční krajiny NS Lesná, která bývá někdy označována za „krajinu bez paměti“.

(2) Pravdivost faktografických údajů na naučných stezkách. Ani na jedné ze studovaných stezek jsme nenalezli zjevné faktografické nepřesnosti či chyby, přičemž nepodstatnou výjimku tvoří použití některých obrázků, které pocházejí z geograficky, historicky i kulturně zcela odlišného regionu než NS Lesná. Obě naučné stezky tudíž hodnotíme jako faktograficky spolehlivé, návštěvník jimi není uváděn záměrně ani nezáměrně v omyl, což je, nutno s politováním konstatovat, v poměrech nově vznikajících naučných stezek v ČR spíše výjimka. Na obou stezkách se nicméně setkáváme ve vztahu k místní historii a „paměti krajiny“ s jiným mimořádně typickým jevem, který nás vede k hypotéze o existenci nijak nekodifikovaného kánonu, či ideálně typické dobré praxe vznikající v průsečíku mezi cíli tvůrců a očekáváním návštěvníků naučných stezek. Tento jev můžeme označit za systematickou selekci neproblematických, nekontroverzních a naopak pozitivním způsobem atraktivních historických témat. Historie regionu se v případě dvou analyzovaných stezek (a mnoha dalších, které jsme v rámci našeho výzkumu studovali) odehrává převážně ve starší minulosti (pravěk, středověk, raný novověk). Témata mladší — v případě NS Lesná vedoucí vysídlenou krajinou pohraničního pásma obzvláště palčivá — jsou podprezentována, případně úplně zamlčena. Podobný, byť ne tak vyhrocený přístup, shledáváme i u NS Údolím Šembery, soustředěné opět na starší dějiny, které jsou navíc podávány značně odlehčenou formou.

Uvedené pozorování považujeme, jak naznačeno, za zobecnitelné. S výjimkou úzce specializovaných naučných stezek přímo zaměřených na konfliktnější a interpretačně obtížnější nejnovější dějiny podle nás existuje nepsaná zásada ukazovat na stezkách hlavně romantizovanou národní minulost směřující převážně k raněnovověkým, středověkým a starším dějinám, což silně koresponduje s českou nacionální identitou a mytologií a jí odpovídajícímu výběru preferovaného kulturního dědictví, se kterým se setkáváme i na mnoha jiných úrovních. Zároveň platí, že snaha ukazovat historická témata nekontroverzně a některá přímo zamlčovat je v příkrém rozporu s mnohdy zcela záměrně provokativním obsahem přírodovědných naučných stezek prezentujících témata typu „boje“ s kůrovcem, invazivních druhů rostlin a živočichů, útoků šelem na hospodářská zvířata apod. Nelze proto tvrdit, že by tvůrci naučných stezek měli sklon k selektivnosti a zamlčování obecně, týká se to dominantně právě historického resp. paměťového obsahu naučných stezek.

(3) Metanarace a obecný kánon naučných stezek. Výše uvedenou tezi o existenci jakýchsi nepsaných pravidel pro prezentaci historických témat, kterými se tvůrci stezek na různých úrovních řídí, můžeme na základě našich pozorování dále rozšířit. Docházíme k závěru, že — nad rámec nemnoha existujících a navíc zcela nezávazných návodů, norem a metodik pro tvorbu naučných stezek — skutečně existuje jakási metanarace, kterou se jejich tvůrci řídí a která, jak už bylo též řečeno, do určité míry odpovídá očekáváním „normálních“ konzumentů naučných stezek. Součástí tohoto přístupu je časté zlehčování (jdoucí za hranici prostého zjednodušování) většiny témat spojené s důrazem na obecnosti, učebnicové definice a banality nemající žádný vztah k místům, kudy konkrétní stezka vede. U našich dvou resp. tří analyzovaných stezek se to projevilo např. v prezentaci lesnických témat na NS Údolím Šembery, kdy jsou na panelech doslova opisovány lesnické středoškolské učebnice. Lesnictví se zároveň jeví být univerzálním tématem, které se dá umístit na jakoukoliv naučnou stezku, bez ohledu na její hlavní téma, region anebo dokonce konkrétní místo, na kterém příslušný panel stojí, a bez ohledu na konkrétního tvůrce stezky a jeho záměry. Lesnictví je ideálním obsahem tzv. výplňových panelů,¹⁴ tedy panelů naučných stezek, které jsou realizovány pouze proto, aby byl dodržen optimální rozestup mezi zastaveními stezky a tím pádem udržována i předpokládaná návštěvnická pozornost. Výplňové panely pak nacházíme v naprosto absurdních kontextech, kdy konkrétní místo (smrková monokultura) nekoresponduje s obsahem panelu, který je věnován pěstování jedle — viz 10. zastavení NS Lesná. Lesnictví se touto svou nadprezentací a univerzálností ovšem stává i očekávanou součástí naučných stezek a „něco o lesech“ je návštěvníky stezek v podstatě vyžadováno.

(4) Kritické čtení naučných stezek a nekontrolované a nekontrolovatelné dopady jejich existence. Náš přístup k naučným stezkám, procesu jejich tvorby a následnému fungování, jak z textu vyplývá, je značně kritický, což ovšem nepovažujeme za samoúčelné, a to i pokud odhlédneme od kontroverzní funkce stezek jako způsobu utrácení nejrůznějších dotačních prostředků. Naše primární kritika však nejde tímto směrem. Problém vidíme — v pozici společensky zodpovědných humanitních či sociálních vědců — jinde. Jakoukoliv naučnou stezku je podle nás třeba vnímat jako aktéra, který na konkrétní trase s konkrétními body vybírá a ukazuje velice konkrétní aspekty krajiny a její historie a dává je do určitých souvislostí.

V návaznosti na titul našeho článku proto konstatujeme, že naučné stezky jsou jednoznačně obojím — jak nositeli paměti (která ovšem není nikdy neutrální), tak zdrojem falešných představ — o krajině, přírodě, historii atd. Obě tyto „funkce“ naučných stezek jsou zcela neoddelitelné a lze je vědecky studovat a popisovat, avšak při tvorbě naučných stezek vždy nezbytně dochází k jejich neuvědomnělému směřování. Vytvoření ideální a hodnotově neutrální stezky považujeme za v podstatě nemožné. Klíčovou otázkou pro tvůrce, návštěvníky i vědce ovšem zůstává, jak velká je vzájemná kontaminace rovin pouhé (re)produkce paměti a vytváření mýtů a zkrslých náhledů, zda je taková kontaminace záměrná a jaký má vlastně cíl. Je skutečně nevyřešeným obecným cílem tvůrců naučných stezek „lakovat minulost na růžovo“ z ideologických, nacionalistických nebo úplně jiných důvodů? Nebo se jen snaží konzumenty naučné stezky nerozčílit? Na to nám prozatím náš výzkum bezezbytku neodpověděl.

14 Jedná se o náš vlastní termín resp. deskriptivní kategorii.

Za prokázané nicméně máme, že masová kontaminace krajiny naučnými stezkami (aniž by bylo naší sebemenší intencí směřovat k její očištění a romantizaci) je mj. klasickým projevem její transformace na *petosféru* (Lapka 2008), což se projevuje i ve stále rostoucím počtu vyloženě zábavných stezek a růstu počtu infotainmentových prvků na stezkách obecně, se kterými jsme se setkali v podobě jednoduchých her a kvízů zejména na NS Údolím Šembery. Venkovská *petosféra* (tedy kombinace turistiky, estetiky a přírody — PET) se obecně šíří evropskou krajinou a zahrnuje v sobě procesy, které doposud hospodářský prostor proměňují v prostor rekreační, ceněný esteticky a emocionálně. Naučné stezky jsou podle našeho názoru jedním z nejvlivnějších hybatelů a zároveň projevů této proměny.

Konečně, což je možná nejkontroverznější aspekt samotné existence naučných stezek, tvrdíme, že stezky mají na návštěvníky podstatně silnější dopad, než např. turistické průvodce a jiné informační materiály. Usuzujeme tak zejména na základě našeho pozorování a neformálních rozhovorů s návštěvníky stezek, kdy se ukazuje, že alespoň někteří z nich alespoň částečně naučné stezky čtou a vnímají, i když ne vždy je to pravidlem. Naučné stezky a jejich zastavení jsou totiž spojeny s určitým místem či místy a jejich percepce je intenzivnější a emocionálnější, neboť na zcela konkrétním místě nabádají k tomu, co (a jak) má být vnímáno a interpretováno. Postavení naučných stezek v komunikaci s turisty i místními obyvateli je navíc podpořeno záštitou důvěryhodných institucí, které „to nepochybně myslí dobře a dali si s tím práci“. Stezky a bodové informační panely jsou nezřídka značeny a začleněny do všeobecně známé trasovací struktury Klubu českých turistů, aniž by bylo návštěvníkům zřejmé, že tato organizace obsah stezek nijak nekontroluje a neovlivňuje. Stezky jsou navíc viditelné v mapách a často i na stránkách mnoha apriori důvěryhodných institucí (obce, neziskové organizace, orgány ochrany přírody, turistické informační weby).

Z naučných stezek se tím pádem stávají nositelé paměti i falešných představ vykazující extrémní důvěryhodnost, avšak dopady stezek na návštěvníky jako svérázných návodů ke krajině a její paměti považujeme jen za omezeně kontrolovatelné, predikovatelné a ovlivnitelné samotnými tvůrci naučných stezek. Ti jsou si někdy vědomi moci a autority, kterou nad konzumenty stezek mají a také jí (vy)užívají, jak jsme zjistili při rozhovorech s tvůrci stezek, kteří hovořili o „kanalizaci toku návštěvníků“. Jiné četné příklady vědomých manipulací s uživateli naučných stezek jdou již nad rámec této studie věnované analýze dvou resp. tří konkrétních naučných stezek, některé však lze charakterizovat jako výrazné.¹⁵ Manipulaci a uplatňování moci

15 Např. panel č. 8 *Zámecký rybník* naučné stezky *Historie a příroda konopištského zámeckého parku* obsahuje (na rozdíl od ostatních panelů) jiné informace v hlavním českém textu a jiné v německém a anglickém souhrnu. Zatímco český výklad je výhradně přírodovědný, ten cizojazyčný zdůrazňuje osobu Žofie Chotkové, manželky Františka Ferdinanda d'Este. Prozatím se domníváme, že tvůrci stezky považovali upřednostnění zmínek o manželce poněkud kontroverzního Habsburka pro českého návštěvníka za hůře akceptovatelné nebo nepodstatné, pro zahraniční turisty naopak za atraktivní (narozdíl od výkladu o živočišných žijících v rybnících). Jedna i druhá skupina návštěvníků je však v závislosti na vlastních jazykových kompetencích účelově informována o něčem jiném.

v mnoha dalších rovinách ovšem považujeme současně za procesy v jádru nezáměrné ovšem o to nebezpečnější a kontroverznější. Představu o naučných stezkách jako neutrálním a a-priori nemanipulativním médiu je tudíž nutno odmítnout.

LITERATURA:

- Altman, K. 2006. „Turismus a české národní hnutí na Moravě.“ Pp. 63–70 in *Tradiční kultura, turismus a rozvoj regionův*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Altová, B. et al. 2010. *Neklidná krajina vzpomínání: konkurenční společenství paměti ve městě*. Bratislava: Zing Print.
- Amato, J. A. 2004. *On Foot: A History of Walking*. New York and London: New York University Press.
- Bartels, C., C. Küpper-Eichas (ed.) 2008. *Cultural Heritage and Landscapes in Europe. Landschaften: Kulturelles Erbe in Europa*. Bochum: Deutschen Bergbau-Museum.
- Basso, K. H. 1996. *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Bender, B. 2002. „Time and Landscape.“ *Current Anthropology* 43(S4): 103–112.
- Bergson, H. 2003. *Hmota a paměť*. Praha: OIKOYMENH.
- Berry, K. S. 2004: “Structures of bricolage and complexity” Pp. 103–127 in Kincheloe, J. L., K. S. Berry (eds.) *Rigour and complexity in educational research: Conceptualizing the bricolage*. Maidenhead: Open University Press.
- Berry, K. S. 2006: “Research as bricolage: Embracing relationality, multiplicity and complexity.” Pp. 87–116 in Tobin, K., J. L. Kincheloe (eds.) *Doing educational research: A handbook*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Berry, K. S. 2011: “Embracing radical research: A commentary on ‘To the next level: Continuing the conceptualization of the bricolage’ ” Pp. 279–284 in Kincheloe, J. L., K. Hayes, S. Steinberg, K. Tobin (eds.) *Key works in critical pedagogy*. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers.
- Climo, J., M. G. Cattel (eds.) 2002. *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*. Walnut Creek and Lanham: AltaMira Press.
- Cosgrove, D., S. Daniels. 1988. *The iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crouch, D. 2013. „Landscape, performance and performativity.“ Pp. 119–127 in Howard, P., I. Thompson and E. Waterton (eds.). *The Routledge companion to landscape studies*. London and New York: Routledge.
- deCerteau, M. 1984. *The Practices of Everyday Life*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Čeřovský J., M. Homoláč. 1965. *Přírodní naučná stezka. Medník*. Praha.
- Čeřovský, J., A. Závěský. 1989. *Stezky k přírodě*. Praha: SPN.
- ČSN 01 8025. 2014. *Turistické značení*. Praha: ČNI.
- Demshuk, A., T. Weger (eds.) 2015. *Cultural Landscapes: Transatlantische Perspektiven auf Wirkungen und Auswirkungen deutscher Kultur und Geschichte im östlichen Europa*. München: De Gruyter Oldenbourg.
- Doporučené zásady pro zřizování, značení a údržbu naučných stezek a pro zřizování bodových informačních panelů. 2001. Praha.
- Drábek, K. 2005. *Naučné stezky a trasy I. Praha a Středočeský kraj*. Praha: Dokořán.
- Drábek, K. 2007. *Naučné stezky a trasy II. Jihočeský kraj*. Praha: Dokořán.
- Drábek, K. 2008. *Naučné stezky a trasy III. Karlovarský a Plzeňský kraj*. Praha: Dokořán.
- Edensor, T. 2000. „Moving through the city.“ Pp. 121–140 in Bell, D., A. Haddour (eds.). *City Visions*. London: Longman.
- Fatková, G. et al. 2014. *Tachovsko: krajina v paměti / paměť v krajině*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Francl, V., J. Závěský. 1967. *Medvědí stezka*. Prachatice.

- Hachtmann, R. 2007. *Tourismus-Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Halbwachs, M. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hlavačka, M., A. Marès, M. Pokorná. 2011. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Ingold, T. 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London/NY: Routledge.
- Jaworski, R., P. O. Loew, C. Pletzing. (eds.) 2011. *Der genormte Blick aufs Fremde: Reiseführer in und über Ostmitteleuropa*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Kincheloe, J. L. 2001. "Describing the bricolage: Conceptualizing a new rigor in qualitative research." *Qualitative Inquiry* 7(6): 679–672.
- Kincheloe, J. L. 2004a. "Introduction: The power of the bricolage: Expanding research methods." Pp. 1–22 in Kincheloe, J. L., K. S. Berry (eds.) *Rigour and complexity in educational research: Conceptualizing the bricolage*. Maidenhead: Open University Press.
- Kincheloe, J. L. 2004b. "Redefining rigour and complexity in research" Pp. 23–49 in Kincheloe, J. L., K. S. Berry (eds.) *Rigour and complexity in educational research: Conceptualizing the bricolage*. Maidenhead: Open University Press.
- Kincheloe, J. L. 2005. "On to the next level: Continuing the conceptualization of the bricolage." *Qualitative Inquiry* 11(3): 323–350.
- Lapka, M. 2008. „Krajina jako petosféra.“ *Vesmír* 87(1): 34–36.
- Lee-Vergunst J., T. Ingold (eds.). 2008. *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*. Aldershot/Burlington: Ashgate Publishing.
- Lefebvre, H. 2004 [1992]. *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. London and NY: Continuum.
- Ložek, V. 2004. „Mnohost krajinných vrstev: Krajina jako palimpsest obsahující torza různých sdělení mnohých dob.“ in Cílek, V., P. Mudra, V. Ložek et al. *Vstoupit do krajiny* [online] [cit. 10. 5. 2017]. Dostupné z: <http://krajina.kr-stredocesky.cz/article.asp?id=11>.
- Maur, E. 2006. *Paměť hor: Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť*. Praha: Havran.
- Mayring, P. 2000. „Qualitative content analysis.“ *Forum qualitative Sozialforschung* 1(2). [online] [cit. 10. 5. 2017]. Dostupné z: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/viewArticle/1089>.
- Mayring, P. 2004. „Qualitative content analysis.“ Pp. 266–269 in Flick, U., E. Kardoff a I. Steinke (eds.) *A Companion to Qualitative Research*. London: SAGE.
- Rogers, M. 2012. "Contextualizing Theories and Practices of Bricolage Research." *The Qualitative Report* 17(48): 1–17.
- Rose, G. 1995. "Places and Identity: A Sense of Place". Pp. 87–118 in Massey, D., P. Jess (eds.) *A Place in the World: Places, Cultures and Globalization*. Milton Keynes: The Open University.
- Moore, N., Y. Whelan (eds.) 2016. *Heritage, memory and the politics of identity: New perspectives on the cultural landscape*. London and New York: Routledge.
- Pauknerová, K., J. Woitsch. 2014. *Metodika pro prezentaci sídelního a krajinného prostoru a kulturního dědictví prostřednictvím tvorby naučných stezek*. Plzeň: Západočeská univerzita. [online] [cit. 10. 5. 2017]. Dostupné z: http://www.antropologie.org/sites/default/files/files/downloads/reports/metodika_naucne_stezky_2015_final.pdf.
- Pauknerová, K., J. Woitsch. 2016. „Educational trails as landscape memory agents in the West Bohemian border region.“ Pp. 175–202 in Zückert, M., H. Hein-Kircher (eds.) *Migration and Landscape Transformation: Changes in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th Century*. München: Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Pelc, M. 2009. *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno: Matices moravská.
- Prosser-Schell, M. (ed.) 2014. *Symbolhaltige Naturlandschaften und Naturwahrzeichen in historischen Siedlungsregionen mit Deutschen im Östlichen Europa. Aausgewählte Aspekte*. Münster, New York: Waxmann.
- Sádlo, J. et al. 2008. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála.

- Schama, S. 2007. *Krajina a paměť*. Praha: Argo/Dokořán.
- Schneider, J., J. Fialová, I. Vyskot. 2008. *Krajinná rekreologie I*. Brno: MZLU.
- Solnit, R. 2000. *Wanderlust: A History of Walking*. London: Verso.
- Steward, P. J., A. Strathern (eds.). 2003. *Landscape, Memory and History: Anthropological Perspectives*. London: Pluto.
- Světlík, R., K. Pauknerová. 2013. „Dětský svět v zapadlé vesnici na konci Čech.“ Pp. 155–164 in Soukupová, B., Nosková, H., Bednařík, P. (eds.) *Paměť — národ — menšiny — marginalizace – identity I*. Urbánní studie, sv. 6. Praha: Fakulta humanitních studií, Karlova univerzita v Praze.
- Tilley, C., K. Cameron-Daum. 2017. *An Anthropology of Landscape: The Extraordinary in the Ordinary*. London: UCL Press.
- Učební text pro značkaře. 2013. Praha: KČT.
- Ulmanová, K. 2011. *Cestování před sto lety aneb Všude dobře, doma nejlépe. Rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*. Praha: Dokořán.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- NS Lesná — <http://www.vyletnik.cz/turisticke-trasy/zapadni-cechy/cesky-les-tachovsko/1875-naucna-stezka-lesna/>, navštíveno 10. 5. 2017
- NS Podkovák — <http://ceskyles.ochranaprirody.cz/regionalni-pracoviste-informuje/naucne-stezky/ns-podkovak/>, navštíveno 10. 5. 2017
- NS Vodní svět — <http://ceskyles.ochranaprirody.cz/regionalni-pracoviste-informuje/naucne-stezky/ns-vodni-svet/>, navštíveno 10. 5. 2017
- Pozvánka na otevření NS Vodní svět — <http://www.outdoorguide.cz/naucna-stezka-vodni-svet-946.html>, navštíveno 10. 5. 2017
- NS Údolím Šembery — <http://www.stezky.info/naucne-stezky/ns-udolim-sembery.htm>, <http://www.ekocentrumkoniklec.cz/rubriky/ochrana-prirody/naucne-stezky/udolim-sembery/>, navštíveno 10. 5. 2017
- Jednání předcházející vzniku NS Údolím Šembery — <http://www.cesbrod.cz/section/projekty/page/6>, http://www.cesbrod.cz/media/3/05_pdf/anketaudolimsemb.pdf, <http://www.cesbrod.cz/item/verejne-pracovni-jednani-k-naucne-stezce-udolim-sembery>, navštíveno 10. 5. 2017
- Ekocentrum Koniklec — <http://www.ekocentrumkoniklec.cz/>, navštíveno 10. 5. 2017
- Agentura ochrany přírody a krajiny české republiky: Naučné stezky — <http://www.ochranaprirody.cz/o-aopk-cr/aopk-cr-informuje/naucne-stezky/>, navštíveno 10. 5. 2017
- Lesy České republiky: Naučné stezky — <https://lesy.cz/naucne-stezky/>, navštíveno 10. 5. 2017
- Stezky.info: Průvodce po naučných stezkách a lokalitách v Praze a středních Čechách — <http://www.stezky.info/>, navštíveno 10. 5. 2017
- Stezky.unas.cz: Databáze naučných stezek skutečně existujících v terénu — <http://www.stezky.unas.cz/index2ns.htm>, navštíveno 10. 5. 2017

SEZNAM TABULEK A VYOBRAZENÍ

Tabulka 1 — Početní rozložení témat tabulí naučných stezek NS Lesná a spojeným stezkám NS Údolím Šembery a NS Zahrady

Tabulka 2 — Tématické rozložení tabulí naučných stezek NS Lesná a spojených stezek NS Údolím Šembery a NS Zahrady

- podle obsahu. Číslo označuje číslo zastavení na NS.
- Tabulka 3 — Přehled vyobrazení na NS Lesná a NS Údolím Šembery rozdělený dle témat sumarizační obsahové analýzy
- Tabulka 4 — Přehled kulturně-historických témat na NS Lesná a NS Údolím Šembery / Zahrady — výsledek sumarizační obsahové analýzy textové části panelů
- Tabulka 5 — Přehled všech vyobrazení z NS Lesná (ř. 1–5) a NS Údolím Šembery (ř. 6–8) a Zahrady (ř. 9)
- Tabulka 6 — Přehled počtu vyobrazení na panelech NS Lesná a NS Údolím Šembery a Zahrady s kulturně-historickým obsahem rozdělených podle formy
- Obr. 1 NS Lesná — panel o lesním hospodářství s ilustračními fotografiemi přirozené obnovy lesa pod mateřským podrostem, oplocenky, ochrany proti okusu a přirozené obnovy smrku. Textová část je v plném rozsahu přeložena do němčiny, což je pravidlem na celé NS (zdroj autoři)
- Obr. 2 NS Údolím Šembery — panel o historii využívání lesa (zdroj autoři)
- Obr. 3 NS Údolím Šembery — výřez z panelu o říčních meandrech, příklad „veselých kreseb“ — typického stylu ilustrací na této NS (zdroj autoři)
- Obr. 4 NS Údolím Šembery — příklad panelu s kulturně historickou tematikou — Hrad, hradiště a tramping nad Šemberou (zdroj autoři)
- Obr. 5 NS Lesná — příklad panelu s kulturně-historickou tematikou — zaniklá obec Kolm (zdroj autoři)

Karolína Pauknerová (1977) je česká antropoložka a archeoložka. Působí v Centru pro teoretická studia Univerzity Karlovy a Akademie věd České republiky a přednáší na Fakultě humanitních studií a Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Odborně se věnuje problematice antropologie a archeologie krajiny, kulturním reprezentacím minulosti, a urbánní antropologii.

Jiří Woitsch (1976) je český etnolog a historik. Od roku 1999 působí v Etnologickém ústavu AV ČR, kde je od roku 2011 vedoucím Oddělení historické etnologie. Zaměřuje se především na hospodářské a sociální dějiny střední Evropy, etnologické studium tzv. tradiční lidové kultury, etnokartografii a dějiny etnologie jako vědecké disciplíny.